

KÜLTÜR COĞRAFYAMIZDA HZ. MUHAMMED

ULUSLARARASI SEMPOZYUM
(ORTA ASYA, KAFKASYA VE BALKANLAR)

(7-8 Mart 2009)
ADAPAZARI - SAKARYA

DÜZENLEYEN
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
&
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

AZİZ MAHMÛD HÛDÂYÎ'DE HZ. PEYGAMBER TASAVVURU

Doç. Dr. Ramazan MUSLU*

ÖZET

Aziz Mahmud Hüdâyî, Celvetiyye tarikatının kurucusudur. Tasavvufî düşüncede İbnü'l-Arabî ekolüne mensuptur. Hz. Peygamberle ilgili Hakikat-i Muhammediyye ve Nûr-i Muhammedî gibi kavramlarla ilgili açıklamalarda bulunmuş bir mutasavvîf ve şairdir. O, Hz. Peygamber'in şemâilî ve miraç mucizesi gibi hususlarda bilgiler verip görüş ve düşüncelerini eserlerinde açıkça kaydetmiştir. Hz. Peygamber'e olan sevgi ve muhabbetini de her vesile ile dile getirmiştir. Tebliğimizde, Hüdâyî'nin Hz. Peygamber tasavvurunu, bu çerçevede ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Aziz Mahmud Hüdayî, Hakikat-i Muhammediye, Nûr-i Muhammedî, Miraç.

Envision of Holy Prophet Mohammad in the wives of Aziz Mahmud Khudayi

ABSTRACT

Aziz Mahmud Khudayî was the founder of Jalwatiyya Sufi Order originated in Istanbul. In the Sufi thought and tradition he belonged to the school of Ibn al-Arabî. He was a Sufi as well as a poet who was particularly interested in explaining the concept of Haqîqah al-Muhammadiyah. His description of the appearance of the Prophet Muhammad and his ascension to the Heavens known as Mi'raj is particularly noteworthy. He expressly registered in his poems and his treatises his exceptional love and affection with Prophet Mo-

---

* Sakarya Üniversitesi Öğretim Üyesi.

hammad (pbuh). In this paper we will try to evaluate Azîz Mahmud Khudayî's envision of the Holy Prophet within this framework.

Keywords: Holy Prophet, Azîz Mahmud Khudayî, Haqîqah al-Muhammadiyya, Nur al-Muhammadi, Mi'raj.

GİRİŞ

Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628), Celvetiyye tarikatının kurucusudur. Halktan sultanlara kadar geniş bir kitleye etki etmiştir. III. Murad, I. Ahmed ve II. Osman gibi devrin sultanlarına mektuplar yazıp öğütler vermiştir.¹ IV. Murad'a saltanat kılıcını kuşatıp Ferhad Paşa ile Tebriz seferine katılmıştır. Vefat ettiğinde altmışa yakın halifesi bulunduğu rivayet edilen Aziz Mahmud Hüdâyî, halifeleri ve yazdığı otuz kadar eseriyle Anadolu ve Balkanlar'daki dinî-tasavvufî hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş ve bu şekilde şöhreti günümüze kadar ulaşmıştır.²

Hüdâyî, tasavvufî düşüncede Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ekolüne mensup bir mutasavvıftır. Eserlerinde, şiirlerinde ve mektuplarında *vahdet-i vücûd* düşüncesini benimsediği açıkça görülür.³ O, tasavvufî düşüncede önemli bir yer tutan ve mutasavvıflarca değişik şekillerde ifade edilen *Hakikat-i Muhammediye* ve *Nûr-ı Muhammedî* gibi kavramlarla ilgili sözler söyleyip çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'in miraç mucizesine de eserlerinde yer vermiş ve Hz. Peygamber'i (s.a.) pek çok şiirinde methedip şefaatinin talep etmiştir.⁴ Tebliğimizde, Hüdâyî'nin Hz. Peygamber (s.a.) tasavvurunu bu çerçevede ele almaya çalışacağız. Ancak daha önce tasavvufî düşüncede önemli bir yer tutan hakikat, hakikat-i Muhammediye ve nûr-i Muhammedî gibi kavramlar hakkında kısaca bilgi vermenin Hüdâyî'nin Hz. Peygamber tasavvurunun anlaşılması açısından önemli olduğunu düşünüyoruz.

1 Aziz Mahmud Hüdâyî'nin sultanlara yazmış olduğu mektuplar, Mektûbât (Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 2572) adlı eserinde yer almaktadır. Bu eser, Mustafa Salim Güven tarafından "Çeşitli Yönleriyle Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları" başlığı altında yüksek lisans tezi olarak ele alınıp incelenmiştir (MÜ. Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 1992).

2 H. Kâmil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", DİA, IV (İstanbul 1991), s. 338-339.

3 H. Kâmil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", DİA, IV (İstanbul 1991), s. 339.

4 Hüdâyî Divânı'nda Hz. Muhammed İmâji için bk. Zülfikar Güngör, "Aziz Mahmud Hüdâyî Divânı'nda Hz. Muhammed İmâji", Aziz Mahmud Hüdâyî: Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005), İstanbul, ty., c. I, s. 437-448.

A) HAKİKAT-İ MUHAMMEDİYE VE NÛR-İ MUHAMMEDÎ KAVRAMLARI

1. Hakikat-i Muhammediye

Tasavvufta "hakikat" kavramı "zâhirin ardındaki örtülü ve gizli mâna, dinî hayatın en yüksek seviyede yaşanarak ilâhî sırlara âşina olunması" gibi anlamlar ifade eder. İlk sûfiler hakikat terimini daha çok "ilâhî gerçeklere ve sırlara âşina olmak, Hakk'ın tecellilerini temaşa etmek" anlamında kullanmışlardır.⁵

Tasavvufî düşüncede "Hakikat-i Muhammediyye" fikrine ilk defa Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'de (ö. 283/896) rastlanır. O, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*⁶ adlı eserinde, Allah'ın ilk defa Hz. Muhammed'i kendi nurundan yarattığını ileri sürmüş, ancak bu kavramdan açıkça söz etmemiş ve bunun bir yaratma sebebi olduğunu da söylememiştir. Tüsterî'den sonra bu düşünceyi sırasıyla Hallâc-ı Mansûr (ö.309/922), Aynü'l-Kudât el-Hemedânî (ö. 525/1131), İbnü'l-Fâriz (ö. 632/1235), Rûzbihân-ı Baklî (ö. 606/1209), Kastallânî (ö. 923/1517) vb. mutasavvıflar eserlerinde dile getirmişlerdir. Ancak hakikat-i Muhammediyye görüşünü en güzel biçimde açıklayan Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Abdülkerim el-Cîlî (ö. 820/1417)'dir. *Fûsûs* şârihlerinin de bu konu üzerinde önemle durdukları bilinmektedir.⁷ Öte yandan Hakikat-i Muhammediyye düşüncesine karşı çıkıp eleştirenler de olmuştur.⁸

Hakikat-i Muhammediyye, "vücûd-ı mutlak"ın taayyün ettiği ilk mertebeye (*taayyün-i evvel*) denir. Bu kavram, vücûd-ı mutlakın ahadiyetini vâhidiyete dönüştürmek suretiyle taayyüne başlamasını ifade eder. Bu açıdan bakıldığında "hakikat-i Muhammediyye" var oluşun başlangıcı kabul edilir. Diğer bir ifadeyle hakikat-i Muhammediyye, zât-ı mutlakın "lâ taayyün" mertebesinde, yani kendi zâtındaki istiğrak halinden kendindeki özellikleri bilme mertebesine tenezzülünü ifade eder. Burada eşyanın hakikati bilkuve mevcut olup henüz temeyyüz yoktur. Yani "âlim", "mâlum" ve "ilim" birdir. Ehl-i keşf, hakikat-i Muhammediyye mertebesini ifade edebilmek için farklı kavramlar kullanmış-

5 Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, Mısır 1306, s. 40; Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtü'l-fünûn*, tahkik: Ali Dahruc, Beyrut 1996, I, 684-687; Mehmet Demirci, "Hakikat (Tasavvufta)", *DİA*, XV (İstanbul 1997), s. 178.

6 Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahire 1908, s. 15, 62, 103.

7 Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", *DİA*, XV (İstanbul 1997), s. 179.

8 Zâhir uleması, özellikle muhaddisler ve Hanbelîler, Hz. Peygamber'in bu şekilde anlaşılmasının onu ilahlaştırmak anlamına geleceğini söyleyerek bu inancı küfür ve şirk saymışlardır. Ayrıca hakikat-i Muhammediyye fikrinin Yeni Eflatunculuk'taki "logos" veya İskenderiyeli Aziz Clemens'in (ö. 215) peygamberlik konusundaki görüşleriyle ilgili olduğu, bunun önce Şii muhitine, oradan da tasavvufa geçtiği ileri sürülmüştür. Bk. Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", *DİA*, XV (İstanbul 1997), s. 180.

lardır. Örnek vermek gerekirse "ulûhiyyet", "lâhût", "vâhidiyyet", "levh-i mahfûz", "ümmü'l-kitâb", "kalem", "kâbe kavseyn", "tecellî-i evvel" vb. terimler zikredilebilir.⁹

Bu düşünceye göre Hz. Peygamber'in (s.a.) altmış üç senelik zamanla sınırlı cismânî hayatından başka bir varlığı daha mevcuttur. Allah'tan başka hiçbir şey yok iken ilk defa hakikat-i Muhammediye var olmuş ve bütün mevcûdât bu hakikatten ve onun için yaratılmıştır. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu hakikattir. Nitekim tasavvufta sık sık kullanılan ve kutsî hadis olarak da rivayet edilen "Sen olmasaydın, ben kâinatı yaratmazdım"¹⁰ ifadesiyle bu husus anlatılmak istenmiştir.

İbnü'l-Arabî'ye göre, hakikat-i Muhammediye vücûd-ı mutlakın yaratılış sahasındaki ilk ve en mükemmel mazharıdır. Allah'ın her isminin bir mazharı vardır. En kapsamlı ismi olan ve ism-i a'zam denilen "Allah" isminin mazharı ise hakikat-i Muhammediye'dir. Vücûd-ı mutlak en yüksek seviyede ve bu mazharda tecellî ettiğinden ona "insan-ı kâmil" de denir.¹¹

2. Nûr-i Muhammedî

Lügatte "karanlığın zıddı ve ışık" anlamına gelen nur, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısımdır. Dünyevî olan da ilahî nurlardan yayılan ve basiret gözü ile anlaşılan nur ile ışıklı cisimlerden yayılan ve kafa gözüyle anlaşılan nur olmak üzere ikiye ayrılır.¹² Tasavvuf istilâhında mestur olan her şeyin münkeşif olmasını sağlayan ilm-i ledünne ve kalpten mâsivayı çıkarıp atan ilahi varidata da "nur" adı verilir.¹³ Âlemi aydınlatması sebebiyle Hz. Peygamber için de kullanılmaktadır. Nûr-ı Muhammedî ise Hz. Peygamber'e mahsus nur veya nübüvvet nuru demektir.¹⁴ Hak Teâlâ'nın önce Hz. Peygamber'i, sonra da onun nurundan diğer varlıkların tümünü yaratması anlamına gelmektedir.¹⁵

Nûr-i Muhammedî, hakikat-i Muhammediye ile aynı gerçeğe işaret eder. İlk ilâhî tecelli olması sebebiyle *taayyün-i evvel*; sevgi tarzında tecelli olması

9 Mahmut Erol Kılıç, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibü'l-vücûd), Yayınlanmamış Doktora Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 227-228; Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediye", DİA, XV (İstanbul 1997), s. 179-180.

10 İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs ammâ iştehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs, II, 214 (hadis no: 2123); Hâkim, el-Müstedrek, II, 615.

11 Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediye", DİA, XV (İstanbul 1997), s. 180.

12 Âsım Efendi, Kâmus Tercemesi, II, 726, Nur md.; Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, Nur md.; Kadir Özköse, "Aziz Mahmud Hüdâyî'de Nûr-ı Muhammedî Telâkkisi", Aziz Mahmud Hüdâyî: Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005), İstanbul ty., c. I, s. 231.

13 Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB Yayınları, İstanbul 1993, II, 706; Özköse, "a.g.m.", s. 232.

14 Mehmet Demirci, "Nûr-i Muhammedî", DEÜ., İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 1, İzmir 1983, s. 239; Özköse, "a.g.m.", s. 233.

15 Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yayınları, İstanbul 1995, s. 414.

nedeniyle de *taayyün-i hubbî* adlarıyla anılır. Buna göre, Hz. Peygamber'in ruhu ve nuru bütün insanlardan, peygamberlerden ve hatta meleklerden önce var olduğundan, Hz. Muhammed (s.a.) insanlığın manevî babası kabul edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Âdem, insanların maddeten babası (*Ebü'l-beşer*); Hz. Peygamber de ruhların babası (*Ebü'l-ervâh*)'dır. "Allah ilk defa benim nurumu yarattı" ve "Âdem toprakla su arasında iken ben peygamber idim"¹⁶ mealindeki hadislerle bu hususa işaret edilmiştir.¹⁷ Bütün peygamberlerde tecelli eden bu nur, en son Resûl-i Ekrem'e intikal etmiş ve onda karar kılmıştır. Şiilere göre nûr-ı Muhammedî, Hz. Peygamber'den sonra Ehl-i beyt imamlarına, sûfilere göre ise velilere intikal etmiştir.¹⁸

Hakikat-i Muhammediyye veya nûr-i Muhammedî fikirleri, yaratılışı sevgi ve aşk unsuruna bağladığı için tasavvuf edebiyatının gelişmesine önemli katkılar sağlamış ve bir çok şaire ilham kaynağı olmuştur.¹⁹ İşte bu şair ve mutasavvıflardan biri de Aziz Mahmûd Hüdâyî'dir.

B) HÜDÂYÎ'DE HZ. PEYGAMBER TASAVVURU

1. Hakikat-i Muhammediyye

Hüdâyî, *Hulâsatü'l-ahbâr* adlı eserinde hakikat-i Muhammediyye ve nûr-ı Muhammedî kavramlarını özetle şu şekilde açıklar:

"Rivayet edilir ki, Allah kendi nurundan bir parça aldı. Daha gökler, yer, arş, kürsî, cennet ve cehennem yaratılmadan önce o nurdan Muhammed (s.a.)'in ruhunu yarattı. Dünyada görüldüğü gibi onun için ruhani bir şekil var etti. Başına hidayeti, boynuna tevazuu, gözüne hayâyı, alnına yakîni, ağzına sabrı, diline doğruluğu, yanağına muhabbeti, göğsüne nasihatı, kalbine verâi, içine zâhitliği, dizlerine korkuyu, ayaklarına istikameti yerleştirip kalbine merhamet doldurdu. Onu şefkatle terbiye etti ve ikramla yüceltip risâlet vazifesiyle seçkin kıldı. Kendisi için onu seçti, başına yakîn tacını koyup hidayet cübbesini giydirdi. Onu ezelden "Sevgili" diye isimlendirdi. Sonra Allah kendisi için hicaplar yarattı. Her hicapta istediği kadar kaldı. Sonra bir ağaç yarattı. Ona "Yakîn Ağacı" ismini verdi. Hz. Peygamber (a.s.)'in ruhunu bu ağacın üzerine koyup karşısında bir ayna yarattı. Hz. Peygamber (s.a.)'in ruhu bu aynaya bakınca suretini en güzel şekilde görüp beş defa secde etti."²⁰

16 Tirmizî, "Menâkıb", 1; Müsned, IV, 66; V, 379; Aclûnî, I, 265.

17 Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", DİA, XV (İstanbul 1997), s. 180.

18 Süleyman Uludağ, "Nûr", DİA, XXXIII (İstanbul 2007), s. 244.

19 Selçuk Eraydın, "Hakikat-i Muhammediyye ve İlgili Beyitler", Diyanet Dergisi, XXV/4, Ankara 1989, s. 131-143.

20 Aziz Mahmud Hüdâyî, *Hulâsatü'l-ahbâr fi ahvâlî'n-nebiyyi'l-muhtâr: Âlemin Yaratılışı ve Hz.*

Hüdâyî daha sonra Hz. Peygamber (s.a.)'in ruhundan diğer ruhların yaratılışını anlatır ve ruhların sınıf sınıf meydana gelişinden söz eder. Birinci sınıf ruhların peygamberlere, ikinci sınıf ruhların evliyaya, üçüncüsü sınıf ruhların müminlere ve dördüncüsü sınıf ruhların da kâfirlere ait olduğundan söz eder.

Hüdâyî daha sonra şöyle devam eder: Hak Teâlâ bütün bu ruhları, ruhlar âleminden cisimler âlemine göndermeye başladı. Her bir ruha hikmeti gereğince bir beden yarattı. Âdem'in cesedini de insanların bedensel gelişme ve üremelerine bir anahtar olarak yarattı. Bu nedenle Âdem cismani tezahürlerin başlangıcı oldu.

Hüdâyî Hz. Peygamber (s.a.)'in âlem ağacının tohumu oluşunu şu şekilde açıklar: Peygamberimiz (s.a.) âlem ağacının tohumu olup Arş'tan, Kürsî'den, Levh'ten ve Kalem'den önce gelir. Nitekim o (s.a.) "*Âdem su ile çamur arasında iken ben peygamberdim*"²¹ buyurmuştur. Nasıl ki tohum, ağacın başlangıcı olup onun bütün gelişim mertebelerinde, damarlarında, dallarında, yaprak ve çiçeklerinde seyran ederek yine ağacın en son mertebesinde zahir oluyor ve zuhuruyla ağaç tamamlanıp maksat hâsil oluyorsa, aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.) de kâinatın aslı ve özüdür. Allah ondan Arş'ı, Ferş'i ve aralarındaki şeyleri zuhur ettirmiştir. O ruhani ve cismani âlemlerin basamaklarında şerefli bedenî varlığı ortaya çıkıncaya kadar yürüyüp meretebe kat etmiştir. Neticede bedenî varlığının zuhuruyla da matlup hâsil olmuştur. Dolayısıyla Hz. Muhammed (s.a.), peygamberlerin sonuncusu, ilklerin ve sonların efendisi olmuştur."²²

Hüdâyî'nin yaptığı bu açıklamalar, hakikat-i Muhammediyye ve nûr-ı Muhammedî hakkında ayrıntılı bilgiler içermesi bakımından dikkat çekicidir.

Hüdâyî, Hz. Peygamber (s.a.)'in ana rahmine düşmesiyle ilgili Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'den naklen şunları kaydeder: Allah, Muhammed (s.a.)'i annesi Âmine'nin rahminde Recep ayının Cuma gecesi yaratmayı murat edince cennet bekçisi Rıdvan'a Firdevs cennetini açmasını emir buyurdu. Göklerde ve yerde bir münadi şöyle seslendi: "*Dikkat ediniz, bu gece hidayet üzere olan nebiyi meyve verecek olan gizli ve saklı nur, annesinin karnında karat kılmış ve yaratılışı tamamlanmıştır. Müjdeleyici ve uyarıcı olarak insanlar arasına çıkacaktır.*"²³

Bu bilgiler, bize hakikat-i Muhammediyye veya nûr-ı Muhammedî düşüncesinin, yukarıda da ifade edildiği gibi, Sehl b. Abdullah Tüsterî'de mevcut olduğunu ve Hüdâyî'nin de bu fikri benimsediğini gösterir.

Muhammed'in Zuhûru, çev. Kerim Kara – Mustafa Özdemir, İnsan Yayınları: 222, İstanbul 1997, s. 51.

21 Bk. 16. dipnot.

22 Hüdâyî, Hülâsatü'l-ahbâr, s. 52. Aynı eserin 93-95. sayfalarında da aynı bilgilere yer verir. Ancak burada "(Âkil) İbn Ebî Tâlib şöyle anlatır: ...." diyerek aynı bilgileri tekrar etmiştir.

23 Hüdâyî, a.g.e., s. 53.

İshak b. Abdullah'tan nakledilen bir habere göre Resûlullah (s.a.)'in annesi şöyle demiştir: "Muhammed'i doğurduğumda benden Şam saraylarını aydınlatan bir nûr çıktı."²⁴ Hüdâyî, bu rivayeti şu şekilde yorumlar: "Burada şirk karanlığını dağıtan nûra işaret vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "**Gerçekten size Allah'tan, rızasını arayanı kurtuluşa götüreceği bir nûr ve apaçık bir kitap gelmiştir**"²⁵ buyurmaktadır. Şam saraylarının aydınlanmasından maksat, onun mülkiyet dairesinin genişliğidir. Ka'b'ın şu ifadesi de bu fikri desteklemektedir: "Geçmiş kitaplarda, Muhammed (s.a.)'in doğum yeri Mekke, hicret yeri Medine ve mülkü Şam'dır" diye yazılıdır.²⁶

Hüdâyî, ayrıca Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bir hadisi de kaydeder: Hz. Peygamber, Varaka b. Nevfel'e "Size benim 'ilk oluşum'la ilgili konuları anlatayım. Ben İbrahim'in duâsı, İsa'nın müjdesi ve annem beni doğururken ondan çıkan ve Şam saraylarını aydınlatan nûr şeklindeyim" buyurmuştur.²⁷

2. Mirâc-ı Nebî

Hüdâyî'nin Hz. Peygamber'le ilgili üzerinde durduğu konulardan biri de onun (s.a.) miracıdır. Miraç olayını Buharî ve Müslim'de geçtiği şekliyle detaylı bir şekilde anlatır. Bir şiirinde ise şöyle der:²⁸

Sâhibü tâc ü mi'râc
Sensin yâ Resûlallah!
Şâhidin Leyl-i İsrâ
Sübhâne'l-lezî esrâ
Câmi' cümle-i esmâ
Sensin yâ Resûlallah!²⁹

Hüdâyî yine Enes (r.a.) 'den rivayet edilen bir hadis-i şerif nakleder: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Miraç gecesini, Rabbim beni kendisine öyle yaklaştırdı ki aramızda bir yayın iki ucu, hatta ondan da az bir mesafe kaldı. Bana: "Ey Habibim! Ey Muhammed!" dedi. "Buyur ya Rabbi!" dedim. "En son peygamber olduğundan dolayı bir üzüntün var mı?" dedi. "Hayır, ya Rabbi" dedim. "Ümmetinin son ümmet olmasından dolayı bir üzüntün var mı?" dedi. "Hayır,

24 İbn Hanbel, Müsned, IV, 127-128; Hüdâyî, Hulâsatü'l-ahbâr, s. 53.

25 el-Mâide, 5/15-16.

26 Ebû'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. Muhammed Kastallânî, el-Mevahibü'l-ledüniyye bi'l-minahî'l-Muhammediyye, tahkik: Salih Ahmed eş-Şâmî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1991, I, 118-119; Hüdâyî, Hulâsatü'l-ahbâr, s. 53.

27 İbn Hanbel, Müsned, IV, 127-128; Hüdâyî, Hulâsatü'l-ahbâr, s. 53.

28 Hüdâyî, Hz. Peygamber'in miracını anlattığı müstakil bir eser kaleme almıştır. Bk. Mi'râciyye, Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâyî, nr. 262.

29 Hüdâyî, Divân-ı İlâhiyât, s. 92.

ya Rabbi" dedim. "Ümmetine bildir ki, ben onları son ümmet yapmakla, en seçkin ümmet yaptım..."³⁰

Miracı anlamak ve onun neş'esini yaşamak, tasavvufun gayelerinden biri olup sâlikin ulaşması için önüne koyduğu hedeflerdendir. Bazı sûfi ya da muta-savvıflar bu neş'eyi bizzat yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Hüdâyî de birkaç defa bu tecrübeyi yaşamıştır. Bir Pazar gecesi manevi bir mi'râc yaptığını ve Hak Teâlâ'nın kendisine "Yâ Abdallah" (Ey Allah'ın kulu) diye hitap ettiğini *Tecelliyât* adlı eserinde kaydetmiştir.³¹

Öte yandan Ahmed Yüksel Özemre de Hüdâyî'nin *Şu cân kim sırr-ı ev ednâ'ya erdi / Beğim ol matlab-ı âlâya erdi* mısraıyla başlayan şiirinin, onun mi'râc neş'esini bizzat yaşadığına delalet ettiğini ifade eder.³²

3. Hz. Peygamber'in Şemali ve Bazı Özellikleri

Hüdâyî, *Şemâilü'n-nübüvveti'l-Ahmediyyeti'l-Muhammediyye* adlı eserinde Hz. Peygamber (s.a.)'in şemalini kaydeder:³³ *Hülâsatü'l-ahbâr* adlı eserinde de Hz. Peygamber (s.a.)'in suret ve sîret özelliklerine yer verir³⁴ ve şu yorumu yapar:

"Resûlullah'ı sayılan bu özelliklere uygun olarak rüyada gören kişi, gerçekten onu görmüştür. Hz. Peygamber (s.a.)'in emrettiği ya da yasakladığı hususlar, rüyayı gören için bir delildir; bunlara aykırı davranmaması gerekir. Hüdâyî'ye göre bu hüküm, "Kim rüyasında beni görürse gerçekten görmüştür. Çünkü şeytan benim suretime giremez"³⁵ hadis-i şerifinin manası ve muhtevası içerisinde.

Yine Hüdâyî'ye göre şayet bir kişi rüyasında Resûlullah (s.a.)'i hadislerde sayılan özelliklere aykırı bir şekilde görürse, görülen zât Resûlullah (s.a.) olmayıp rüyayı görenin dinî haline işaret eden bir suret olarak yorumlanır. Meselâ,

30 Hüdâyî, *Hülâsatü'l-ahbâr*, s. 101.

31 Hüdâyî, *Tecelliyât* (çev. Mu'izzeddin Celveti), Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî, nr. 593, vr. 132^a, 133^{ab}, 137^a. Ayrıca bk. Necdet Tosun, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin *Tecelliyât* İsimli Eseri ve Tasavvufta Rûhî Tecrübelerin Aktarılması geleneği", Aziz Mahmud Hüdâyî: Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005), İstanbul ty., c. I, s. 223-230.

32 Ahmed Yüksel Özemre, "Aziz Mahmud Hüdâyî'de Mi'râc Neş'esi", Aziz Mahmud Hüdâyî: Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005), İstanbul ty., c. I, s. 241.

33 "Levni cemâlinde ak ile kızıl karışık, gözleri simsiyah, iki gözü arası genişçe, göz kapakları ve kirpikleri uzun, yüzü nurlu, alını açık, yay kaşlı, bedeni ve sırtı uzun, omuzları genişçe, nur yüzü daireyi andıran tarzda yuvarlak, her uzvu itidal ve tenâsüp üzere, alını güneş gibi ziyalı, mübarek sakalı sık, göğsü dışarıya taşkın ve karnı ile müsavi ve mübarek göğsü genişçe idi." Bk. Hüdâyî, *Şemâilü'n-nübüvveti'l-Ahmediyyeti'l-Muhammediyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî, nr. 275, vr. 5; H. Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, İstanbul 2006, s. 116.

34 Enes (r.a.)'den rivayet edilen bir hadise göre, Resûlullah (s.a.) güzel yüzlü, beyaz tenli, geniş alınlı, hilal kaşlı, gözlerinin akı kırmızılı, çekme burunlu, uzun boyunlu, avuçları geniş ve parmakları uzun idi.

35 Buhârî, "İlim", 38; "Edep", 109.

bir kimse Hz. Peygamber (s.a.)'i köse ya da cüce olarak görse, bu, o kişinin dini konulardaki noksanlığına işaret eder.³⁶

Hüdâyî, başka bir kimsede olmayıp sadece Hz. Peygamber (s.a.)'de bulunan yedi sıfatı şu şekilde kaydeder: (1) O (s.a.) önünü nasıl görüyorsa aynı şekilde arkasını da görürdü. (2) Gözü uyusa bile kalbi asla uyumazdı. Çünkü uykuda bile kendisinden haberdar idi. (3) Ruhaniyetinin kuvvetinden letafetinin şiddetinden ve nûrâniyetinin kemalinden dolayı gölgesi yere düşmezdi. (4) Def-i haceti ortada kalmaz, toprak hemen onu içine çekerdi. (5) Boyu yanındaki boyu miktarınca uzardı. (6) Asla mükâfat istemezdi. (7) Üstüne sinek konmazdı.³⁷

4. Hz. Peygamber (s.a.)'e Salâtü Selâm Getirilmesi

Hüdâyî'nin üzerinde durduğu konulardan biri de Hz. Peygamber (s.a.)'e salâtü selam getirmenin önemiyle ilgilidir. "**Muhakkak ki Allah ve melekleri peygambere salât ederler. Ey iman edenler, siz de ona teslimiyetle salât ve selâm edin**"³⁸ ayetini zikrettikten sonra, Hz. Ali (r.a.)'ın bu ayetle ilgili bir yorumunu kaydeder: "Allah Teâlâ, sanki "Habibimin şânını ona salât esnasında sadece dillerinizle yüceltmeyin; aynı zamanda nefisleriniz, kalpleriniz ve ruhlarınızla da onu yüceltiniz, buyuruyor."

Hüdâyî, Hz. Peygamber'in ismi anıldığında ona salâtü selâm getirmenin vacip olduğunu söyler.³⁹ Nitekim kendisinin de şiirlerinde Hz. Peygamber (s.a.)'e her fırsatta salâtü selâm getirdiği görülür:

Salât ile selâm olsun Rasûle
Ki oldur rehnümâ olan bu yola⁴⁰
Bir başka şiirinde ise şöyle der:
Eyâ rehnümâ-yı gürûh-ı kirâm
Aleyke's-salâtü aleyke's-selâm⁴¹

5. Hz. Peygamber'i (s.a.) Tasviri

Kudûmün rahmet ü zevk ü safâdır yâ Resûlallah
Zuhûrun dîrd-i uşşâka devâdır yâ Resûlallah⁴²

36 Hüdâyî, Hulâsatü'l-ahbâr, s. 92. Hüdâyî, şeytanın niçin Resûlullah'ın suretine giremediğini şu şekilde açıklar: "Resûlullah (s.a.) hidâyetin mazharı, şeytan ise dalâletin mazharıdır. Hidâyet ve dalâlet ise birbirine zıttır. Fakat hidâyet de dalâlet de Allah'ın kudretiyledir. Allah istediğini hidâyete, istediğini de dalâlete sevk eder." Bk. Aynı yer.

37 Aynı yer.

38 el-Ahzâb, 33/56.

39 Hüdâyî, Hulâsatü'l-ahbâr, s. 107.

40 Mehmed Gülşen, Külliyyât-ı Hüdâyî: Necâtü'l-ğarîk fi'l-cem'i ve't-tefrik, İstanbul 1338, s. 30.

41 Hüdâyî, Divân-ı İlâhîyât, s. 324.

42 Aziz Mahmud Hüdâyî, Divân-ı İlâhîyât, haz. Mustafa Tatçı – Musa Yıldız, Üsküdar Belediyesi: Üsküdar

Yâ Resûlallah! Senin dünyaya gelişin insanlık için hem bir rahmet hem de zevk ve safadır.

Yine senin peygamber olarak ortaya çıkışın âşıkların derdine bir çaredir.

Nebî idin dahi Âdem dururken mâ' ü tîn içre
İmâm-ı enbiyâ olsan revâdır yâ Resûlallah.⁴³

Yâ Resûlallah, sen Hz. Âdem daha su ve toprak içindeyken yani ilk insan daha yaratılmamışken bile peygamberdin.

Bu yüzden sen bütün peygamberlere imam olsan revâdır.

Kemâli zümre-i kümmel senin nûrunla bulmuşdur.
Vücûdun mazhar-ı tâmm-ı Hüdâ'dır, yâ Resûlallah.⁴⁴

Yâ Resûlallah, bütün kâmil insanlar senin nurunla meydana gelmiştir.

Senin vücûdun da Allah'ın tam bir mazharıdır.

Seninle erdiler Zât'a dahî envâ'-ı lezzâta
İşin erbâb-ı hâcâta atâdır yâ Resûlallah⁴⁵

Yâ Resûlallah, bütün insanlık senin sayende Allah'ı bildi ve sayısız zevklere erdi.

Zaten senin işin de ihtiyaç sahibi olanlara vermektir.

Hüdâyî'ye şefâ'at kıl eğer zâhir eğer bâtın
Kapuna intisâb etmiş gedâdır yâ Resûlallah!⁴⁶

Yâ Resûlallah, ister zâhir ister bâtın kapına intisap etmiş bir köle olan Hüdâyî'ye şefâat et.

Hüdâyî Farsça bir şiirinde Hz. Peygamber'i (s.a.) şu şekilde tavsif eder:

Sermâye-i se'âdet âlem Muhammedest
Maksûd ez-in tînet-i Âdem Muhammedest
Der sûret-i Âdem âmade gerçi mukaddemâ
Der ma'ni pîşvâ ve mukaddem Muhammedest
Gerçi Hüdâyî ehl-i risâlet mukerremest
Mahbûb-i hak Muhammed ve hâtem Muhammedest.⁴⁷

Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2005, s. 72.

43 Hüdâyî, Divân-ı İlâhiyât, s. 72. Hüdâyî, bir başka yerde de Hz. Peygamber için "sadr-ı cemî'-i mürselîn" ifadesini kullanmıştır. Bk. a.g.e., s. 92.

44 Hüdâyî, Divân-ı İlâhiyât, s. 72, 74.

45 Hüdâyî, Divân-ı İlâhiyât, s. 75.

46 Aynı yer.

47 Hüdâyî, Divân-ı İlâhiyât, s. 532.

Türkçesi şu şekildedir:

Âlemin mutluluğunun sermayesi Muhammed'dir
Âdem'in bu tînetinden maksat Muhammed'dir
Âdem gerçi surette önce gelmiştir ama
Mânâda öncü ve önde olan Muhammed'dir
Hüdâyî risâlet ehli olanlar değerli olsalar da

Hakk'ın sevgilisi Muhammed'dir ve Muhammed sonuncudur.⁴⁸

Hüdâyî, Hz. Peygamber (s.a.)'i diğer bir şiirinde de şu şekilde tavsif eder:

Sadr-ı cemî-i mürselîn
Sensin yâ Resûlallah!
Rahmeten lî'l-âlemîn
Sensin yâ Resûlallah!

Nûrun sirâc-ı vehhâc
Âlemler sana muhtâc
Sâhib-i tâc ü mi'râc
Sensin yâ Resûlallah!

Âyine-i Rahmânî
Nûr-ı pâk-i Sübhânî
Sırr-ı Seb'u'l-mesânî
Sensin yâ Resûlallah!

Ey menba'-ı lutf u cûd
Yerin makâm-ı Mahmûd
Yaradılmışdan maksûd
Sensin yâ Resûlallah!

Cânlar içinde cânân
Ma'den-i ilm ü irfân⁴⁹
Ceddîm ü pîrim sultân
Sensin yâ Resûlallah!

Açan râh-ı tevhîdi
Bulan sırr-ı tefrîdi
Hüdâyî'nin ümmîdi
Sensin yâ Resûlallah!⁵⁰

---

48 Aynı yer.

49 Hüdâyî, Dîvân-ı İllâhîyât, s. 92.

50 Hüdâyî, Dîvân-ı İllâhîyât, s. 94.

6. Hz. Peygamber'le ilgili bir Na'ti:

Elâ ey gevher-i kân-ı risâlet
 Sana bin bin salât ile tahiyyet
 Hakikat bağının serv-i bülendi
 Gül-i sad-berg-i gülzâr-ı saadet
Fekâne kâbe kavseyni ev ednâ
 Uluvv-i şânına eyler şehâdet
 Nebîler gerçi halkı davet edip
 Kamusu etdiler irşâd-ı ümmet
 Velî sen geçip ef'âl ü sıfâtı
 İbâdı etdin asl-ı zâta da'vet
 Ânınçün hâtem oldun enbiyâya
 Seninle bitdi bünyân-ı nübüvvet
 Habîbâ ger Halîl olduysa ceddin
 Sen oldun kutb-ı eflâk-ı muhabbet
 İki şakk oldu mâh engüştün ile
 Çü gördü sende nûr-ı şems-i vahdet
 Medet eyle Hüdâyî derd-mende
 Şefâ'at yâ Resûlallah şefâ'at⁵¹

7. Hz. Peygamber'e (s.a.) Medhiyesi

Salât ile selâm olsun Rasûle
 Ki oldur rehnümâ olan bu yola
 Muhammed muktedâ-yı enbiyâdır
 Muhammed rehnümâ-yı evliyâdır
 Muhammed server-i cemî'-i rusüldür
 Muhammed hâdî-i hayr-i sübüldür
 Kamudan gerçi Hak hoşnud olupdur
 Makâm ammâ ona Mahmûd olupdur
 Buyurmuştur ânın şânında Mevlâ
 Fekâne kâbe kavseyni ev ednâ
 Şu zâtın ki ola meddâhı Rahman
 Ne vechile ânı medh ede insan

51 Hüdâyî, Dîvân-ı İllâhîyât, s. 324.

Kudûmü âlemîne oldu rahmet
Ânınla bitti bünyân-ı nübüvvet
Selâm âline ashâbına her ân
Karîn ola dahî Ridvan-ı Rahmân⁵²

Hüdâyî, Hz. Peygamber'e (s.a.) diğer bir na'tinde ise şöyle seslenir:

Eyâ rehnümâ-yı gürûh-ı kirâm
Aleyke's-salâtü aleyke's-selâm⁵³
Seninle bulundu tarîk-ı Hüdâ
Seninle bilindi sıyâm u kıyâm
Habîb-i Hüdâ'sın sivâdan ne gam
Güneşten sakınsa aceb mi gamâm
Nice nâkıs etdi çü burhân taleb
O dem bedrin işini etdin tamâm
Hüdâyî garîbe şefâ'at meded
Sana çünkü mahmûd olupdur makâm⁵⁴

8. Hz. Peygamber (s.a.)'den Şefaât Talebi

Nice bir hicr âteşine yanalım
Yâ Resûlallah şefâ'at eylegil!⁵⁵
Kevser-i vahdetten içir kanalım
Yâ Habîballah şefâ'at eylegil!
Zenbini fânî vücûdun yumağa
Hân-ı bî-pâyân-ı valsa doymağa
Sırr-ı ev edâ'yı bilip duymağa
Yâ Resûlallah şefâ'at eylegil!⁵⁶
Mürşidim pîrimsin ey kân-ı kerem
Pes tapundan gayrı kime yüz uram
Umarım ki arş-ı maksûda erem
Yâ Habîballah şefâ'at eylegil!⁵⁷

Hüdâyî bir yandan bu şekilde niyazını dile getirirken diğer yandan da gönlünü şu şekilde teselli eder:

52 Mehmed Gülşen, a.g.e., s. 30.

53 Hüdâyî, Divân-ı İlahîyât, s. 324.

54 Hüdâyî, Divân-ı İlahîyât, s. 326.

55 Hüdâyî, Divân-ı İlahîyât, s. 144.

56 Hüdâyî, Divân-ı İlahîyât, s. 146.

57 Hüdâyî, Divân-ı İlahîyât, s. 146.

Ey gönül ayru deęilsin yârdan
Sırr-ı pâk-i Mustafâ Muhtârdan⁵⁸

Şon olarak Hz. Peygamber (s.a.)'in "Ahmed" ismiyle ilgili Hüdâyî'nin bir beytini ve bu beytin bir yorumunu kaydetmek istiyorum:

Ahmed'in farkı Ahad'dan mîm-i imkân iledir
Aradan imkânı kaldırırsan kalır vahdet hemîn⁵⁹

Hüdâyî burada (أحمد) ismindeki (mîm)'in çıkartılması durumunda (أحد) 'in yani "Bir" in kaldığını ifade eder. Bu nedenle "Mîm, Hz. Peygamber'de ifadesini bulan kâmil insanın vücûduna, "ahad" ise hüviyetine işaret etmektedir. Kâmil insanın suretinden hareketle, özünü anlayamayan kimse yaratılış sırrına ulaşmaz,"⁶⁰ denilmiştir.

SONUÇ

Aziz Mahmud Hüdâyî, özellikle şiiirlerinde Hz. Peygamber'in dünyaya gelişi, âlemi aydınlatması ve hakikatinin yüce olması gibi onun (s.a.) üstün özelliklerine dikkat çekmiştir. Ona göre Hz. Peygamber beşer suretinde olsa da aslı ve nuru Hak'tan olup Hz. Âdem'den önce yaratılmış, fakat nübüvvet tâcını en son giymiştir. Allah katında en sevgili ve en değerli varlık olan Hz. Peygamber'in sevgisini, hem yaşamış ve hem de yaşatmaya ve hissettirmeye çalışmıştır. Hakikat-i Muhammediyye anlayışı içinde bir beşerin alabildiğine yüceltilmesi, İslam tasavvufunda insana verilen değer bir tezahürü ve kemale doğru yol almak isteyenler için Hz. Peygamber ve onun hakikati, ulaşılması arzu edilen bir ideal olarak gösterilmiştir. Ne var ki bu ideale ulaşmak için en büyük rehber ve mürşit, Hüdâyî'nin de ifade ettiği gibi yine Hz. Peygamber'in kendisidir.

KAYNAKÇA

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammâ iştehere mine'l-ehâdîs 'alâ elsineti'n-nâs*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1985.

Âsim Efendi, *Kâmus Tercemesi*, II, İstanbul 1305, Nur md.

Cürçânî, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, Mısır 1306.

Demirci, Mehmet, "Hakikat (Tasavvufta)", *DİA*, XV (İstanbul 1997), ss. 178-179.

58 Hüdâyî, *Divân-ı İlâhiyât*, s. 320.

59 Hüdâyî, *Divân-ı İlâhiyât*, s. 520.

60 Muslihuddin Vahyî, *Mi'râc'ül-beyân: Mirâc'ın Tasavvufi Boyutu*, haz. Mustafa Tatçı – Cemal Kurnaz, Alperen Yayınları, Ankara 2002, s. 36.

_____, "Nûr-i Muhammedî", *DEÜ., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, İzmir 1983, ss. 239-258.

Eraydın, Selçuk, "Hakikat-i Muhammediyye ve İlgili Beyitler", *Diyanet Dergisi*, XXV/4, Ankara 1989, ss. 131-143.

Gülşen, Mehmed, *Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, İstanbul 1338.

Hüdâyî, Aziz Mahmud, *Dîvân-ı İlâhîyât*, haz. Mustafa Tatçı – Musa Yıldız, Üsküdar Belediyesi: Üsküdar Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2005, s. 72.

_____, *Habbetü'l-mahabbe*, çev. Ahmed Remzi Akyürek, yay. Rasim Deniz, Kayseri 1982.

_____, *Hulâsatü'l-ahbâr fi ahvâli'n-nebiyyi'l-muhtâr: Âlemin Yarattığı ve Hz. Muhammed'in Zuhûru*, çev. Kerim Kara – Mustafa Özdemir, İnsan Yayınları: 222, İstanbul 1997.

_____, *Şemâilü'n-nübüvveti'l-Ahmediyyeti'l-Muhammediyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Efendi, nr. 275.

_____, *Tecelliyât* (çev. Mu'izzeddin Celvetî), Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî, nr. 593.

İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât*, Nur md.

Kastallânî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed, *el-Mevahibü'l-ledüniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye*, tahkik: Salih Ahmed eş-Şâmî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1991.

Kılıç, Mahmut Erol, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibü'l-vücûd)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.

Muslihuddin Vahyî, *Mî'râcü'l-beyân: Mirâc'ın Tasavvufi Boyutu*, haz. Mustafa Tatçı – Cemal Kurnaz, Alperen Yayınları, Ankara 2002.

Özköse, Kadir, "Aziz Mahmud Hüdâyî'de Nûr-ı Muhammedî Telâkkisi", *Aziz Mahmud Hüdâyî: Uluslararası Sempozyum Bildirileri* (20-22 Mayıs 2005), İstanbul ty., ss. 231-238.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

Tehânevî, Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Farûkî el-Hanefî, *Keşşâfü Istilâhâti'l-fünûn*, tahkik: Ali Dahruc, Beyrut 1996.

Uludağ, Süleyman, "Nûr", *DİA*, XXXIII (İstanbul 2007), ss. 244-245.

_____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1995.

Yılmaz, H. Kâmil, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *DİA*, IV (İstanbul 1991), ss. 338-340.

_____, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 2006.